

A zsidó kisebbség helyzete az első Csehszlovák Köztársaságban, különös tekintettel Szlovákia területére

MIRIAM MLYNEKOVÁ

Position of the Jewish Minority in the First Czechoslovak Republic with an Emphasis on the Slovak Territory

Keywords: minorities, minority rights, Czechoslovak Republic (1918–1939), Slovakia, Jewish minority, Jewish identity, status of Jewish minority

Az első világháború végeztével multietnikus birodalmak bomlottak fel, s teret hódított a nemzetállam eszméje, noha a lakosság nem volt etnikailag egyszínű. A politikát alapvetően áthatotta az etnikai vagy nemzeti kisebbségi elv. A kisebbségi jogok elvével az első világháború után már az 1919 januárjában kezdődő párizsi békekonferencia is foglalkozott. Magát a konferenciát és eszmeiségét a nagyhatalmak uralták, élükön az Egyesült Államokkal, a kisebb államok, mint például Csehszlovákia, csak csekély hatással voltak rá. Woodrow Wilson amerikai elnök egyik fő célja a Nemzetek Szövetségének létrehozása volt, egy olyan nemzetközi szervezeté, mely egyebek közt a békeszerződésekben esetleg felbukkanó hibákat orvosolta volna, s felügyelte volna a kollektív biztonság elveit. S éppen a kisebbségi kérdésnek kellett volna, legalább nagy általánosságban, benne foglaltatnia a Nemzetek Szövetségéről szóló szerződésben. Csakhogy e szövetség első alapszabály-javaslatában még csak nem is említették a kisebbségeket. A következő tanácskozások során már szó volt faji és nemzeti kisebbségekről, s Wilson elnök a sorukba felvette a vallási kisebbségeket is. S mind az újonnan létrejött, mind a vesztés államoknak kötelezni kellett volna magukat, hogy biztosítsák kisebbségeik számára a többségekkel azonos teljes egyenlőséget. A kisebbségeket érintő szövegrészekhez Nagy-Britanniának és Japánnak is voltak kiegészítései, végül azonban a Nemzetek Szövetségének alapszabályából kihagyták a kisebbségek védelmére vonatkozó részeket. (Petraš 2009, 32–34. p.)

Ez a tény természetesen nem azt jelentette, hogy a kisebbségi kérdés megoldódott, épp ellenkezőleg. Az újonnan alakult államok határai nem vették figyelembe a nemzetek önrendelkezési jogát, melyről Wilson elnök 14 pontja szólt, s úgy tűnt, épp az újonnan alakult államok területe foglal magába számos erős kisebbségi lakosságú térséget. A nyugati diplomácia nagyon tartott attól, hogy ezeken az etnikailag kevert területeken a kisebbségek üldözésnek vagy erőszaknak lesznek kitéve. Épp ezért, főként az amerikai küldöttek mellett érveltek, hogy a kisebbségek védelméről szóló cikkelyeket bele kell foglalni a békeszerződésekbe, egyfelől a vesztés államok részére, másfelől hasonló cikkelyeket fogantatni az olyan államok részére is, mint például

Csehszlovákia, Lengyelország, Románia s továbbiak. 1919. május elején az új államok részére létrehozta egy speciális bizottságot, melyet a kisebbségek védelmét meghatározó szabályok előkészítésével bíztak meg. (Petráš 2009, 35. p.) Mivel ezek az újonnan létrejött államok a győztes nagyhatalmak szövetségesei voltak, ezeket a szabálytervezeteket velük kellett megvitatniuk, s ellentétben a vesztes államokkal, hozzászólásaikat a bizottságnak figyelembe, de legalábbis tudomásul kellett vennie. A kisebbségek védelméről szóló viták nagyon szenvedélyesek voltak, s az olyan államok, mint Lengyelország, Románia, a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság, tiltakoztak a kisebbségi szerződések ellen. Mivel ezeket, tegyük hozzá, jogosan, a szuverenitásukba való beavatkozásként fogták fel. A csehszlovák küldöttség álláspontja mérsékeltebb és taktikusabb volt.

Csehszlovákia – mely hivatalosan csak pár hónappal a párizsi békekonferencia előtt jött létre – képviselői teljesen tudatában voltak az új államról alkotott pozitív benyomás jelentőségének: „Abban az időben a csehszlovák diplomácia számára nagyon fontos volt, hogy Csehszlovákiát ne Lengyelországgal s más kelet-európai országokkal egy alapon tárgyalják. Ugyanis a nyugati sajtó a békekonferencia idején e régióknak a zsidóellenes erőszakával volt tele, s persze ez negatívan befolyásolta a közvéleményt s az egyezkedő államférfiak pozícióját is.” (Frankl–Szabó 2015, 89. p.) Egyúttal az is kijelenthető, hogy maga a csehszlovák küldöttség sem volt egységes a kisebbségi jogok kodifikálását illetően. Karel Kramář kormányfő a kötelezettségek javaslatait a köztársaság jó híre megkárósításának és az ország szuverenitása megtámadásának tartotta. Azt az álláspontot képviselte, hogy a Csehszlovákiához hasonló kis államok is egyenjogúak a győztes hatalmakkal s ezért úgy kellene tárgyalniuk, mint egyenlő feleknek. Edvard Beneš külügyminiszter e tekintetben sokkal elfogadóbb volt, s pragmatikusan állt a kérdéshez. Ő egy afféle kulisszák mögötti diplomácia híve volt: a legbefolyásosabb államférfiak titkára és asszisztensei révén kívánta Csehszlovákia érdekeit képviselni. A kisebbségi jogok kodifikálását az új államnak a nagyhatalmak felé megnyilvánuló lojalitás kimutatásának tartotta. Ugyanakkor mindkét politikus véleménye megegyezett a német kisebbséget illetően, mindketten veszélyforrásnak tartották, félték tőle és potenciális problémaként tekintettek rá.¹ (Petráš 2009, 38–39. p.)

A legfontosabb tárgyalásra 1919. május 31-én került sor, ahol maga Wilson elnök is beszámolt az elképzeléséről. Azzal érvelt, hogy a kisebbségek védelme az integrációjukhoz fog hozzájárulni, míg a kisebbségekkel való nem körültekintő bánásmód újabb katonai konfliktushoz vezethetne. Nagy-Britannia és Olaszország a beleegyezését fejezte ki. A nagyhatalmak közül csak a francia küldöttség volt ellene, mely ezt a létrejövő államok önrendelkezésébe való beleszólásként értelmezte. Ez a fenntartás azonban nem volt sikeres, és a kis államoknak, beleértve Csehszlovákiát is, el kellett fogadniuk

1 Ezeket az aggodalmakat egyöntetűen osztotta T. G. Masaryk elnök is, aki a kisebbségi szerződésekre mint a szomszédok részéről várható, az állam belügyeibe való beavatkozás lehetőségeként tekintett.

a kisebbségek védelmét. Konkrét határozatok meghozatalát az egyes országokkal folytatott további tárgyalásoknak kellett eredményezniük. Itt újfent Beneš pragmatizmusa győzedelmeskedett: Csehszlovákia, Görögországgal egyetemben eldöntötte, hogy részt vesz a szerződések kidolgozásában, s elejét veszi a „rólunk, nélkülünk” lehetőségnek.

A nagyhatalmaknak az új államokkal szembeni bizalma lakmuspapírjának a zsidókkal kapcsolatos rendelkezések voltak. Amint a fenti idézetből is kiderül, a fiatal államok képviselői teljesen tudatában voltak annak, hogy az országukon belüli antiszemitizmus mértéke befolyással lehet a nagyhatalmak államférfiakra. A csehszlovák politikusok részéről nem az antiszemitizmus megnyilvánulásainak vagy az antiszemitizmusnak mint olyannak száműzéséről volt szó, inkább a róla való informálás módjáról. Félítették az állam jó hírnevét, s az antiszemitizmus leronthatta a fiatal államról alkotott elképzelésüket. A zsidókat a párizsi békekonferencián már nemzetként kezelték, illetve nemzeti kisebbségként, s ennek nagyon nem használt az ún. Balfour-nyilatkozat.² A cionizmus feljövőben volt, Európa-szerte alakultak cionista szervezetek, s kezdett kialakulni a közös zsidó politika.³ A zsidók védelméről szóló kitételek speciális résztémáját képezték a kisebbségek védelmének, miközben e téren minden érintett államot egyénilig bíraltak el. A zsidó szervezetek nagyon szorgalmazták kifejezetten a védelmükről szóló határozatok beemelését.

Ami Csehszlovákiát illeti, a csehszlovák cionisták és a Zsidó küldöttek bizottsága nem járt sikerrel: a zsidó kisebbségről szóló taxatív határozat nem került bele a szerződésbe. (Frankl–Szabó 2015, 114. p.) Ami persze értelmezhető úgy is, mint a Csehszlovák Köztársaság iránti bizalom megnyilvánulása s az ország egyfajta elkülönböződése a többi keleti országtól. A szakirodalom ezt a fejleményt Beneš aktivitásának tudja be: „aki a színpalak mögötti tárgyalásoknak és a kiépített személyes kapcsolatainak köszönhetően (...) befolyásolta a kisebbségi szerződéseknek a Csehszlovák Köztársaság számára előnyös formáját.” (Petráš 2009, 40–41. p.) A zsidó kisebbség explicit említését Beneš ellenezte: „arra való hivatkozással, hogy az egyes pontok a kisebbségek védelméről egyetemes jellegűek, meg azzal, hogy így Csehszlovákiára szimbolikusan és igazságtalanul kitérjenek az intoleráns állam »sárga csillag«-át, amely az antiszemitizmus táptalaja és ahol elengedhetetlenül szükséges a zsidó kisebbség védelme az erőszak szemben.” (Frankl–Szabó 2015, 114. p.)

-
- 2 Lord Arthur Balfour, Nagy-Britannia külügyminisztere 1917 novemberében levelet küldött lord Rothschildnak, a brit zsidó közösség vezetőjének, melyben a brit kormány kötelezte magát, hogy Palesztinában támogatni fogja „a zsidók nemzeti otthonát”. Balfour nyilatkozata a Közel-Kelet első világháború utáni felosztásának brit–francia felosztására vonatkozott.
 - 3 A cionista mozgalom a 19. század 90-es éveitől kezdett fejlődni, de csak a nacionalizmus és a nemzetállamok koncepciójának térhódításával, az első világháború végén kapott reális politikai körvonalakat. Jelentős állomása volt a Cionista Világkongresszus megalakítása.

A Csehszlovákiával kötött, a törvénytárban 508/1921-es számon közzétett kisebbségi szerződésben⁴ tehát említés sem esik a zsidó kisebbségről. A törvény 2. pontjában az áll, hogy Csehszlovákia kötelezi magát minden lakosa életének védelmére, függetlenül származásuktól, állampolgárságuktól, nyelvüktől, fajuktól vagy vallásukról. Csehszlovákia teljes lakosságának joga van magánéletében vagy nyilvánosan bármiféle felekezethez, valláshoz vagy hithez tartozni. E szerződés rendelkezéseit ugyanakkor figyelembe kell venni a további törvények és rendeletek meghozatalakor, melyek nem lehetnek ellentétesek vele. Az ország beleegyezett, hogy a faji, vallási vagy nyelvi vonatkozású előírások nem változtathatók meg a Nemzetek Szövetsége többségi jóváhagyása nélkül; ez egyfajta „garanciakitétel” volt.

A Csehszlovák Köztársaság az akkori fogalmak szerint nemzetállamként jött létre. Az 1920. évi alkotmány preambuluma kijelenti: „Mi, a csehszlovák nemzet...” A valóságban Csehszlovákia multikulturális és multiethnikus ország volt. Az 1921. februári népszámlálás szerint Csehszlovákia területén 13 374 364 csehszlovák állampolgár élt. Csehszlovák nemzetiségűnek 8 760 937 (65,5%), vallotta magát, németnek 3 123 568 (23%), magyarnak 745 431 (5,5%), oroszoknak 461 849 (3,4%), zsidónak 180 855 (1,3%), lengyelnek 75 853 (0,6%), románnak 13 974, jugoszlávnak 2 108, egyéb nemzetiségűnek 9 789 állampolgár. A köztársaságban 1921. február 15-én 238 808 különböző nemzetiségű idegen élt, miközben közülük a legnagyobb nemzetiség a német volt. Ami az ország összes lakosságának vallási összetételét illeti, a katolikus volt a domináns, ennek 10 920 376-an vallották magukat. A második legnépesebb vallásnak az evangélikus számított (ideértve minden felekezetét): 990 319 hívőt, a csehszlovák egyházhoz tartozónak 525 333 férfi és nő vallotta magát, a pravoszláv és görögkatolikus egyházhoz 392 997 hívő, a judaizmusához 354 342-en, az ún. ókatolikusokhoz 20 255-en. Vallási felekezethez nem tartozónak 724 507 fő számított.

A kisebbségekről szóló nemzetközi kötelezettségét Csehszlovákia belekomponálta az alkotmányjellegű jogi normákba. Ennek kereteit az 1920. február 29-én elfogadott alkotmánya biztosította, melynek 6. cikkelye 128. §-a a nemzeti, vallási és faji kisebbségekről kimondja: „A Csehszlovák Köztársaság minden állampolgára teljesen egyenrangú a törvény előtt, s egyforma polgári és politikai jogokat élveznek, tekintet nélkül arra, mi a fajuk, nyelvük vagy vallásuk. A Csehszlovák Köztársaság egyetlen polgára számára sem jelenthet az adott törvények keretei közt hátrányt vallása, hite, vallási

4 A szerződés hivatalos megnevezése: Szerződés a vezető egyesült hatalmak és Csehszlovákia között, s 1919. szeptember 10-én írták alá Saint-Germain-en-Laye-ben. Ez a szerződés képezte a csehszlovák nemzetiségi jog fő forrását. Teljes egészében lásd: [https://www.noveaspi.sk/products/lawText/1/2789/1/2/smlouva-c-508-1921-sb-mezi-celnymi-mocnostmi-spojnymi-i-sdruzenymi-a-ceskoslovenskem-podepsana-v-saint-germain-en-laye-dne-10-zari-1919](https://www.noveaspi.sk/products/lawText/1/2789/1/2/smlouva-c-508-1921-sb-mezi-celnymi-mocnostmi-spojnymi-i-sdruzenymi-a-ceskoslovenskem-podepsana-v-saint-germain-en-laye-dne-10-zari-1919/smlouva-c-508-1921-sb-mezi-celnymi-mocnostmi-spojnymi-i-sdruzenymi-a-ceskoslovenskem-podepsana-v-saint-germain-en-laye-dne-10-zari-1919) [2020.07.01.], mellékletként szerepel Petráš könyvében is. (Petráš 2009)

hovatartozása vagy nyelve miatt, különösen ami a közszférához, hivatalokhoz és rangokhoz való hozzáféréseire vonatkozik vagy bármiféle iparúzésre vagy hivatásra.”⁵ Az állampolgároknak az általános törvényi keretek közt szabad volt magán- és üzleti kapcsolataikban bármilyen nyelv használata, s ez vonatkozott a vallási kérdésekre, a sajtóra, bármilyen publikációra vagy a nyilvános összejövetelekre.

A jogok második körét a nyelvi jogok alkották, melyeket az alkotmány 128. §-a rögzített, mely paragrafus az ún. nyelvtörvényre hivatkozott, mely a későbbiekben az alkotmány részét képezte. A hivatalos, az államnyelv a csehszlovák volt.⁶ Ott, ahol az utolsó népszámláláskor ugyanazon a nyelven, ám nem a csehen vagy szlovákon beszélők száma elérte a lakosság legalább 20%-át, lehetőség volt a hivatalokkal való érintkezésben az illető kisebbség nyelvét használni. Vagyis a helyi önkormányzatokban, az anyakönyvi hivatalban, a postán, a bíróságon stb. Ugyanígy esetben mód nyílt az adott kisebbség tanítási nyelvén oktató iskolát alapítani, állami támogatással. S ugyanez vonatkozott a kulturális egyesületekre is. Konkrét alakot a nyelvi jogok a nyelvtörvényben kaptak.⁷

Az alkotmány 130. §-a lehetővé tette az állampolgárok számára emberbaráti, egyházi és szociális hivatalok, iskolák s egyéb nevelőintézmények alapítását, vezetését és igazgatását, függetlenül nemzetiségükre, nyelvükre, vallásukra és fajukra. A 131. § biztosította, hogy azokban a városokban és járásokban, melyekben a nem csehszlovák anyanyelvű csehszlovák állampolgárok jelentős hányada él, hasonlóan ezek gyermekeihez, megfelelő módon biztosítva lesz művelődésük a saját nyelvükön. A 132. § biztosította a kisebbségek számára a közpénzekből az arányos anyagi részesülést oktatási, vallási és karitatív jellegű kiadásaira – újfent az általános előírások keretében. A 131. és 132. §-ban szerepel az „állampolgárok jelentős hányada” kifejezés, miközben a 133. § azt magyarázza, hogy e fogalom meghatározására külön törvény szolgál. Hangsúlyozni kell, hogy sehol az alkotmányban nincs szó azoknak a nemzeti kisebbségeknek a felsorolásáról vagy számukról, melyekre az adott határozatok vonatkoznak.

A nyelvtörvényen kívül, melynek alkotmánytörvény jellege volt, Csehszlovákia nemzeti kisebbségi állampolgárainak védelmét más törvények is szavatolták, mint például

-
- 5 121/1920 Sb. Zákon ze dne 29. února 1920, kterým se uvozuje Ústavní listina Československé republiky. http://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1920.html [2020.07.01].
 - 6 A gyakorlatban ilyen nyelv nem létezett, Csehországban, Morvaországban és Sziléziában a cseh nyelvet használták, Szlovákia területén a szlovákot.
 - 7 122/1920 Sb. Zákon ze dne 29. února 1920 podle § 129 ústavní listiny, jímž se stanoví zásady jazykového práva v republice Československé <https://www.noveaspi.sk/products/awText/1/1703/0/2/zakon-c-122-1920-sb-podle-129-ustavni-listiny-jimz-se-stanovi-zasady-jazykového-práva-v-republice-ceskoslovenské/zakon-c-122-1920-sb-podle-129-ustavni-listiny-jimz-se-stanovi-zasady-jazykového-práva-v-republice-ceskoslovenské> [2020.07.01].

A köztársaság védelméről szóló 50/1923 Sb. törvény⁸, melynek 14. §-a 2. bekezdése büntetőjogi felelősség terhéhez köti a nyilvános erőszakgyakorlást vagy más ellenséges tevékenységet az állampolgárok egyes csoportjaival szemben, nemzetiségük, nyelvük, fajuk vagy vallásuk okán, vagy mert vallástalanok. A 3. bekezdés az állampolgárok egyes csoportjaival szembeni nyilvános ellenszenvre való buzdításról szól, azok nemzetisége, nyelve, faja vagy vallása miatt, vagy mert vallástalanok. Erőszakosságért a tettest egy hónaptól egy évig tartó büntetésre ítélték, ellenszenv szításáért tizennégy naptól hat hónapig. A következő bekezdések a nyilvános erőszakra való buzdítást tárgyalták egyéb ellenséges tevékenységért, a köztársaság, a nemzet vagy a nemzeti kisebbség gyalázásáért akkor, ha ez a köztársaság tekintélyét rombolhatta vagy veszélyeztette a köztársaság általános békéjét vagy nemzetközi kapcsolatait.

Az 1921. augusztus 12-i 309/1921 Sb. törvény az elnyomás ellen és a gyülekezési szabadságért 1. §-ának 2. bekezdése „a bűncselekmény híján elkövetett elnyomás”-ként nevezi meg az alkalmazottak nemzetiségi, vallási vagy politikai meggyőződése elleni sztrájktevékenységet.⁹ Az ugyanezen a napon meghozott 330/1921 Sb. törvény kimondja, hogy az üzemeknek ügyelniük kell arra, hogy a munkást vagy az alkalmazottat ne lehessen elbocsátani a valamely nemzeti vagy vallási szervezetbeni tagsága vagy nem tagsága miatt, vagy azért, mert ilyen szervezetnek dolgozik.

Csehszlovákia az alkotmányával és törvényeivel létrehozta a kereteket, melyek közt az egyes kisebbségek az országhoz való viszonyukat építették s egyben kiépítették saját identitásukat is az új államban. E közösségek egyike a nagyon bonyolult helyzetű zsidó közösség volt. Csehszlovákiában a zsidóknak az újonnan létrejött politikai körülmények miatt keresniük kellett s részben újraértelmezniük az önazonosságukat. Egyfelől adva volt a kisebbségvédelem progresszív jogi kerete, másfelől adott volt az új köztársaság politikai, társadalmi és kulturális realitása. A zsidók, negatív tapasztalataik következtében, nem tudták, mit várhatnak e köztársaságtól. Mint említettük, a két háború közti időszakban a zsidók nem képezték a társadalom számbelileg jelentős részét. Önazonossága terén a zsidóság abban különleges, hogy vallásként lehet hozzá tartozni, ami a múltban az egyedüli definíciós keret volt, de lehetséges nemzetiségként is tartozni hozzá. Csehszlovákiában 1921 februárjában izraelita vallásúnak 173 480 férfi és 180 862 nő vallotta magát, ami a népesség 2,6%-át tette ki. A zsidókat a 19. század végétől, a 20. elejétől – politikai kategóriaként – nemzetnek is tartották. Csehszlovákia a világon az első köztette lehetővé a zsidóknak, hogy éppen ilyen iden-

8 50/1923 Sb. Zákon na ochranu republiky. <https://www.noveaspi.sk/products/lawText/1/3259/1/2/zakon-c-50-1923-sb-na-ochranu-republiky/zakon-c-50-1923-sb-na-ochranu-republiky> [2020.07.01].

9 309/1921 Sb. Zákon ze dne 12. srpna 1921 proti útisku a na ochranu svobody ve shromáždění. <https://www.noveaspi.sk/products/lawText/1/2590/1/2/zakon-c-309-1921-sb-proti-utisku-a-na-ochranu-svobody-ve-shromazdenich/zakon-c-309-1921-sb-proti-utisku-a-na-ochranu-svobody-ve-shromazdenich> [2020.07.01].

titásúnak vallják magukat, amit a zsidó népesség fele (1,3%) meg is tett. A továbbiakban Csehszlovákiának a szlovák térfelén élő a zsidó kisebbsége helyzetével foglalkozunk, ahol is 135 918-en vallották magukat izraelita felekezetűnek, s 70 529-en (52%) zsidó nemzetiségűnek.

A zsidó közösség jelentős hányada számára a leglényegesebb öndefiniáló tényezőnek a vallása volt, a hitközségéhez való tartozása, a parancsolatok (*micvász*) és rituálék megtartása. S mellesleg nemzeti és nyelvi identitás is volt. A cionizmushoz vagy a Palesztinába történő lehetséges kivándorláshoz való viszony, a zsidó etnikum politikai orientációja és a szlovákiai zsidó társadalom identitásának képe tovább tagolja a közösség szociális-társadalmi és szociális-gazdasági szerkezetét, nemkülönben a művelődési hálózata vagy az életvitele (pl. város kontra vidék). Ezek a tényezők természetesen szorosan benne gyökereznek a zsidók eredetében, tehát hogy mely országból származnak, valamint hogy Szlovákián kívül milyen más közösséggel tartanak fenn kapcsolatot. „A zsidó állampolgárok számára a köztársaság létrejötte utáni időszakot a tulajdon nemzeti identitásuk keresése határozta meg.” (Hradská 1999, 131–132. p.)

Történeti szempontból a zsidók számára elengedhetetlen volt vallásuk megtartása. A nemzeti, nyelvi vagy egyéb választási lehetőség szabadsága modern luxus volt, amely lehetőséggel a zsidók csak a nagyon kedvező időszakokban élhettek. Szlovákiai viszonylatban két fő zsidó vallási irányzat létezett: az ortodox (konzervatív) és a neológ (reformpárti), miközben ezeket a „status quo”¹⁰ közösségek egészítették ki. A köztársaság létrejötte előtt az ortodoxia központjának Pozsony számított, Budapest pedig a neológok eszmei központja volt. A szlovák területek zsidó hitközségeinek mintegy kétharmada és a zsidó lakosság mintegy háromnegyede az ortodox vallási és kulturális hagyomány követője volt. Az ortodox és a reformpárti zsidók mindenekelőtt a vallásgyakorlás eltérő felfogásában különböztek egymástól. Például az ortodox rabbik héberül tartották az istentiszteletet, s nagyon következetesen tartották magukat a régi zsidó hagyományokhoz, nemcsak az egyházi, hanem a magánélet területén is. A neológ rabbik azon a nyelven szóltak a hívőkhöz, amely az adott közösséghez a legközelebb állt, s elnézőbben viszonyultak például a táplálkozási előírásokhoz.

1918-ig a szlovákiai zsidóság nemcsak politikailag, hanem társadalmilag és történelmileg is a Magyar Királyság zsidósága szerves részének számított. (Jelinek 1999, 75. p.) Magától értetődően természetes, hogy a csaknem milliós lélekszámú magyarországi zsidó közösségnek megvoltak a maga központjai és kötődései. A Monarchia megszűnésével ezek a hagyományos és évszázadokon átívelő kötődések megszakadtak. A cseh országrészekre vagy a Kárpátalján élő zsidókkal való kapcsolattartás korlátozott volt. Az új államalakulat mindhárom részének eltérő jellemző vonásai voltak a vallást,

10 Ez a megosztottság 1868-ból származik, a pesti zsidó világtalálkozó óta, melyen a magyar zsidóság lényegében három felekezeti hitközségre bomlott: az ortodoxra, a neológra és a status quo antéra – ez utóbbi nem volt hajlandó egyetlen uralkodó irányzathoz sem csatlakozni. (Botik 2007, 101–102.; Jelinek 1999, 30–31. p.)

a szociális tagolódást és a kulturális hagyományokat illetően, s lakosai különböztek életmódjukban és mentalitásukban is. A cseh zsidóság például liberálisabbnak számított, a cseh lakossághoz való asszimilációja magasabb mértékében is. A szlovákiai és kárpátaljai zsidók határozottan ortodoxabbak voltak. Cseh területen a zsidók érintkezési nyelve elsősorban a cseh volt, szlovák területen inkább a magyar és a *deutsch-jiddisch*. Ezért is logikus az a megállapítás, mely szerint „a szlovákiai zsidók az új állam megalakulását kételkedve, sőt ellenségesen fogadták. Lojalitásuk csak fokozatosan alakult ki, s végül azonosultak az első Csehszlovák Köztársaság eszméjével”. (Salner 2004, 83. p.) A csehek és szlovákok nemzetállamának keletkezése súlyosan érintette a szlovákiai zsidó közösséget, éppen azért, mivel ők magyarpárti irányultságúak voltak. „A többségében magyarul és németül beszélő és érző zsidók hirtelen nyelviileg is idegen nemzeti alakulatba csöppentek, amely, megszabadulván a nemzetiségi elnyomástól, csak most látott neki intézményesen is meghatározni a maga nemzetiségét és államalkotó elsőbbségét.” (Mlynárik 2005, 74. p.)

A szlovákiai zsidók jócskán tudathasadásos helyzetbe kerültek: Csehszlovákia a maga politikai rendszerével, alkotmányával és kisebbségi törvénykezésével a zsidók számára de jure „az ígélet földje” volt, másfelől azonban tartósan érzékelhető volt a látens antiszemitizmus.¹¹ A zsidók maguk választhatták meg, milyen utat választanak nemzeti önrendelkezésüknek, s ez vitathatatlanul olyan deviza volt (s nem az egyedüli), amelyet a köztársaság a megalakulása után nekik nyújtott. A szlovákiai zsidók reálisan nemzeti identitásuk néhány domináns választási lehetősége közül választhattak: beolvadni a szlovák nemzetbe, s ezáltal a csehszlovák nemzet alternatíváját választva, csatlakozni a magyar vagy a német nemzethez, vagy élni az új lehetőséggel és a zsidó nemzetiséget választani. A nemzeti önazonosságra vonatkozóan jellemző a következő megállapítás: „A zsidók nemzetiségi optálásának taglalásakor látni kell, hogy olyan etnikai kisebbségről van szó, mely a múltból keserű tapasztalatokat hozott magával. A gyakorlatiasság és az opportunizmus az élet és a túlélés törvénye volt számukra. Az élet arra kényszerítette őket, hogy az erőssel, az uralkodóval tartsanak. A zsidó tömegek számára létfontosságú volt a vallásuk védelme, a nemzetiség inkább modern fényűzésnek számított.” (Jelinek 1999, 26–27. p.)

A szlovákiai zsidók számára a nyelvi alternatívák száma még nagyobb és komplikáltabb volt, tekintettel arra, hogy több nyelvet ismertek és használtak. A köztársaság törvényei lehetővé tették számukra, hogy zsidó nemzetiségűnek vallják magukat a specifikus anyanyelvük meghatározása nélkül. A szlovákiai zsidók érintkezési nyelve a jiddis volt, a héber (ezt az ortodox istentiszteletek vezetői használták), a német, a magyar és a szlovák. A jiddist főleg otthon használták, s bár népszámlálásakor nem tüntették fel,

11 A látens antiszemitizmus azt jelenti, hogy a Csehszlovák Köztársaságban formálisan a törvénykezésnek, nem formálisan Masaryk elnök személyiségének köszönhetően az antiszemitizmus nem öltött nyilvános alakot. Ám a társadalomban tovább éltek az antiszemita megnyilvánulások és magatartás, mégpedig látens formában, többé-kevésbé rejtve.

többszörfire ez volt a természetes anyanyelvük (*mame losn*). A magyar, a német és a szlovák a külső érvényesülés nyelve volt, eszköze a tanulásnak, a munkának és a világgal való érintkezésnek. 1922-ben a zsidó hitközségek jelentése szerint a fő „tárgyalási nyelv” a német volt, illetve a *deutsch-jiddis*, kivéve a dél-szlovákiai területeket, melyek magyar ajkúak voltak. (Jelinek 1999, 25–26. p.) Akadtak azonban olyan régiók is, ahol a szlovák volt a domináns. A szlovák nemzetbe való beolvadás és a szlovák mint érintkezési nyelv használata leginkább a zsidó értelmiség körében dívott, valamint a diákok közt, akik a Szlovákiai Zsidók Szövetségén belül szerveződtek. A szövetségben elnöklő dr. Hugo Roth látott párhuzamot a szlovákok és a zsidók közt: „A szlovák zsidók évszázadokig együtt éltek a szlovákokkal, s éppúgy el voltak nyomva, mint ők.” (Hradská 1999, 132. p.) Azok a zsidók, akik zsidó nemzetiségűnek vallották magukat, inkább magyarul vagy jiddisül érintkeztek egymással, mintsem szlovákul. Megállapítható, hogy a nyelv választást egyfelől a regionális tagolódás befolyásolta, ami főként a hagyományokban és a múltbeli tapasztalatokban gyökerezett, másfelől a pragmatikus okok: a társadalmi, hivatásbeli vagy politikai érvényesülés.

A cionizmushoz való viszonyulás is hozzájárult a szlovákiai zsidók identitásának formálódásához. Az ortodox zsidó közösség a priori elvetette a cionizmust, istentelenséget meg hamis messianizmust látott benne. Ugyanakkor sok neológ hitközség sem fogadta örömmel a cionizmus eszméjét. E tények fényében paradoxnak tűnhet, hogy a Csehszlovák Köztársaság megalakulása után Szlovákiában viszonylag sikeresnek volt mondható a cionizmus, bár el kell ismerni, hogy ez a pozitív fogadtatás is fokozatosan és lassan nyert teret. Ez azzal is magyarázható, hogy a zsidók a többiek nemzeti vetélkedése közepette találták magukat, ezért a cionizmus „menekülőutat biztosított számukra anélkül, hogy azonosulniuk kellett volna a vetélkedő felek bármelyikével”. (Jelinek 1999, 63. p.) A szlovákiai cionista mozgalmat a *Mizrachi*¹² szervezet képviselte, főként fiatalokból álló tagsággal, s vallási alapon állt. (Hradská 1999, 132. p.) A zsidók Palesztinába történő költözését és a zsidó állam megalapozását támogató további szervezetek: a Cionisták–Entellektüelek Ligája, a Ben Guria Cionista Akadémikusok Szövetsége és a *Hasomer Hacair* (Ifjú Őr).

A zsidó közösség társadalmi-politikai érvényesülése szempontjából fontos volt, hogy Csehszlovákiában már 1918 novemberében megalakult a Zsidó Nemzeti Tanács. S éppen ez fordult a csehszlovák kormányhoz egy a zsidó lakosság kisebbségi jogait bebiztosítandó memorandummal. A többi kisebbségi tanáccsal ellentétben a zsidók nem kértek területi autonómiát, sem szeparált nemzetiségi egységeket, mivel ezek a követelmények nem is feleltek meg életmódjuknak. Mint láthattuk, a csehszlovák kormány sok területen jószándékáról tett tanúbizonyságot. Kérdés viszont, hogy milyen mértékben eredt ez a jószándék a kisebbségek védelme fontosságának valódi meggyőződéséből, különösen ami a zsidókat illeti, s milyen mértékben a győztes hatalmak nyo-

12 Héberül: keleti. A Mizrachi a nemzetközi cionista szervezet frakciója volt.

mására vagy hogy milyen mértékben eredt a kormány pragmatizmusából, mely azt tartotta szem előtt, hogy minimalizálja a németek és a magyarok számát.

Bármilyen érdek vezérelte is a kormányt döntéseiben, az eredményt sok zsidó egé-
szében elégedetten vette tudomásul. A politikai élet terén a cseh és a szlovák ország-
rész zsidó lakossága már 1919-ben úgy döntött, hogy politikailag szerveződnek, önálló
politikai pártok keretén belül. Szlovákiában 1919 májusában megalakult a Zsidók
Nemzeti (Népi) Szövetsége.¹³ Ennek oldalhajtásaként jött létre az országos hatókörű
Zsidó Párt, s épp ez tömörítette politikailag a szlovákiai zsidókat egy tömbbe. Szlovák
részlege 1927-ben jött létre. „A nemzetben gondolkodó, a nemzet iránt közömbösek és
cionisták is egyaránt alkották. A párt hatósugara viszonylag széles volt, ezért is tehetett
szert a szlovákiai zsidók szavazatainak több mint felére.” (Jelinek 1999, 78–79. p.) A
Zsidó Pártot 1926-tól Július Reisz – magyar nevén Reisz Gyula – vezette, s „elsősorban
a vagyonosabb rétegek felé tájékozódott. Lényegében jobboldali, szekuláris-nemzeti
programja a zsidók védelmét és egyenjogúságát hirdette, és a zsidó önazonosság meg-
tartását. A nemzeti demokratákkal működött együtt, de a szociáldemokratákkal is”.
(Krno 2007, 243. p.) A Nemzetgyűlés képviselőházába első ízben saját jelöltlistával
1925 novemberében pályázott, 98 845 (1,39%) szavazatot szerezve, s ekkor nem
jutott mandátumhoz. Az 1929. novemberi választásokon a zsidó pártok saját közös lis-
tán indultak a lengyel pártokkal együtt, és a Lengyel és Zsidó Pártok Választási
Szövetsége 104 556 (1,42%) szavazatot szerzett. Közösen 4 mandátumhoz jutottak, s
ez volt a legnagyobb választási sikerük. Az 1935. májusi nemzetgyűlési választásokon
nem pályáztak a képviselőházba. (Zemko–Bystrický 2004, 494–497. p.) Nagyobb sike-
reket a párt alacsonyabb szinten ért el, a megyei és a helyhatósági választásokon.

A Zsidó Párton kívül tevékenykedett a Zsidó Gazdasági Párt is, mely vallási szem-
pontból az ortodox zsidókat képviselte. Baloldali pártnak számított a Poale Sion (Sion
Munkásai), ebből vált ki a Zsidó Kommunista Párt (ez később csatlakozott
Csehszlovákia Kommunista Pártjához). Zsidó–magyar párt volt az Országos Zsidó Párt,
mely Szlovákia déli területein működött s a magyar pártokkal közreműködött. (Krno
2007, 242–243.; Nižňanský 1999, 16–17. p.) Tudatosítani kell, hogy a zsidók nem
csak a „maguk” politikai pártjaiba tömörültek s nem csak ezeket választották. A
demokratikus Csehszlovák Köztársaság idején, az idő tájt, amikor nem érezték fenye-
getve magukat, szabadon szerveződtek s választottak, egyéni preferenciáik szerint,
vagyis nem kizárólag etnikai vagy vallási alapon hoztak döntéseket. A zsidó szavazatok-
ra, függetlenül a választások típusától és idejétől, a kisgazdák és a szociáldemokraták
is igényt tartottak. Ugyanakkor „a zsidók döntő többsége nem érdeklődött a politika
iránt. Mindennapjaikat más értékek alakították, mint az úri huncutságnak számító poli-

13 A megnevezést illetően mindkét névalakkal találkozni. Mlynáriknál (76. p.) a Nemzeti szere-
pel, Jelineknél (79. p.) a Népi.

tika. Arra összpontosítottak, amiben kitűntek: a tanulásra és a kereskedelemre”. (Hradská 1999, 136. p.)

Megalakulása idején Csehszlovákia multikulturális, multiethnikus ország volt, regionálisan egyenetlen állapotú gazdasággal és kultúrával. Az egyes tájegységeknek megvoltak a maguk történelmi fejlődése adta hagyományaik, s politikai téren csekély vagy szinte semmilyen tapasztalatuk nem volt a demokráciával. A szlovákiai társadalom viharos változásokon ment keresztül. Gyakorlatilag nem akadt olyan város vagy település, melyben ne alakultak volna ki különböző vallási, etnikai vagy társadalmi kombinációk. Egymás mellett éltek, dolgoztak, szerettek és gyűlöltek: szlovákok, magyarok, németek, zsidók, ruszinok és mások; katolikusok, protestánsok, zsidók, görögkatolikusok és mások; kommunisták, szocialisták, kisgazdák, köztársaságiak, népiek és lúdokok,¹⁴ nemzetiek. Olyan sokféleség volt ez, melyet ma el sem tudunk képzelni, s mely az országot rendkívül gazdagította.

A Csehszlovák Köztársaság fennállása idején, s különösen Szlovákia területén a zsidóság dinamikus változásokon ment át. Az új köztársaságnak demokratikus alkotmánya volt, valamint a különböző kisebbségek védelmét kodifikáló biztosítékai. A zsidók számára teljes értékű vallási, társadalmi, politikai és kulturális életet tett lehetővé. Az alkotmány, a törvények és Masaryk elnök mereven elutasította az antiszemitizmust. Bár a látens vagy tudatalatti antiszemitizmust, különösen a szlovák katolikus rétegben nem lehetett teljesen kiirtani. Ennek bizonyítékai a szlovákiai fejlemények az ún. második köztársaság s mindenekeelőtt a Szlovák Állam (1939–1945) idején.

Ami a zsidó közösségben végbement változásokat illeti, a legfontosabb az ifjabb nemzedékek teljes szlovakizálása volt, a társadalmi életben pedig az elvilágiasodás és a túlpolitizáltság. (Jelinek 1999, 77. p.) A zsidó közösségre a szélesebb körű és magasabb iskolázottság volt jellemző a szlovák többséghez képest. Békeidőben a zsidó diákok a prágai, a brünni, a budapesti és a bécsi egyetemeket látogatták, valamint az újonnan alapított pozsonyit. A kormány támogatta zsidó iskolák és gimnáziumok alapítását is. A zsidók számára ebben az időben a következő tények voltak fontosak: mint államilag elismert kisebbség szabadon bekapcsolódhattak a politikai és a társadalmi életbe; befolyásolhatták az állam irányítását; fontos politikai döntések háttérében álltak; s mindezeket a lehetőségeket demokratikus állam alkotmánya és törvényei szavatolták.

A Csehszlovák Köztársaság azonban viszonylag rövid életű volt, és más, a zsidó társadalomra végzetes változások következtek be. A Zsidó Pártot 1938 novemberében betiltották, s védelmük minden garanciáját fokozatosan és rövid időn belül likvidálták. A köztársaság, mely lépésről lépésre elnyerte a zsidók lojalitását, ultimátumszerűen kirekesztette őket magából, majd maga is megszűnt.

(Csanda Gábor fordítása)

14 A Hlinka-féle Szlovák Néppárt tagjai és hívei (a ford. megj.)

Irodalom

- Botík, Ján 2007. *Etnická história Slovenska*. Bratislava, LÚČ.
- Frankl, Michal–Szabó, Miloslav 2015. *Budování státu bez antisemitizmu? Násilí, diskurz loajality a vznik Československa*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny.
- Hradská, Katarína 1999. Postavenie Židov na Slovensku v prvej československej republike. In Hoensch, K. Jörg–Biman, Stanislav–Lipták Lubomír (eds.): *Emancipácia Židov – antisemitizmus – prenasledovanie v Nemecku, Rakúsko-Uhorsku, v českých zemiach a na Slovensku*. Bratislava, Veda.
- Jelinek, Ješajahu, Andrej 1999. *Židia na Slovensku v 19. a 20. storočí. I. časť*. Bratislava: Múzeum židovskej kultúry.
- Krno, Svetozár 2007. *Politické strany Višegrádskej štvorky*. Nitra, FF UKF.
- Mlynárik, Jan 2005. *Dějiny Židů na Slovensku*. Praha, Academia.
- Mlyneková, Miriam 2014. *Židia na stránkach denníka Slovák 1919-1938*. Nitra, UKF v Nitre.
- Nižňanský, Eduard 1999. *Židovská komunita na Slovensku medzi československou parlamentnou demokraciou a Slovenským štátom v stredoeurópskom kontexte*. Prešov, Universum.
- Petráš, René 2009. *Menšiny v meziválečném Československu. Právní postavení národnostních menšin v první Československé republice a jejich mezinárodněprávní ochrana*. Praha, Karolinum.
- Salner, Peter 2004. Medzi demokraciou a holokaustom (Židia na Slovensku v tridsiatych rokoch 20. storočia) In. Pojar, Miloš–Soukupová, Blanka–Zanradníková. Marie (eds.): *Židovská menšina v Československu ve třicátých letech*. Praha, Židovské muzeum v Praze.
- Zemko, Milan–Bystrický, Valerián (eds.) 2004. *Slovensko v Československu (1918-1939)*. Bratislava, Veda.

Jogi dokumentumok

- 121/1920 Sb. Zákon ze dne 29. února 1920, kterým se uvozuje Ústavní listina Československé republiky. http://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1920.html
- 122/1920 Sb. Zákon ze dne 29. února 1920 podle § 129 ústavní listiny, jímž se stanoví zásady jazykového práva v republice Československé. <https://www.noveaspi.sk/products/lawText/1/1703/0/2/zakon-c-122-1920-sb-podle-129-ustavni-listiny-jimz-se-stanovi-zasady-jazykoveho-prava-v-republice-ceskoslovenske/zakon-c-122-1920-sb-podle-129-ustavni-listiny-jimz-se-stanovi-zasady-jazykoveho-prava-v-republice-ceskoslovenske>
- 309/1921 Sb. Zákon ze dne 12. srpna 1921 proti útisku a na ochranu svobody ve shromážděních. <https://www.noveaspi.sk/products/lawText/1/2590/1/2/zakon-c-309-1921-sb-proti-utisku-a-na-ochranu-svobody-ve-shromazdenich/zakon-c-309-1921-sb-proti-utisku-a-na-ochranu-svobody-ve-shromazdenich>
- 330/1921 Sb. Zákon ze dne 12. srpna 1921 o závodních výborech. <https://www.noveaspi.sk/products/lawText/1/2611/1/2/zakon-c-330-1921-sb-o-zavodnich-vyborech/zakon-c-330-1921-sb-o-zavodnich-vyborech>
- 508/1921 Sb. z. a n. Smlouva mezi čelnými mocnostmi spojenými i sdruženými a Československem. <https://www.noveaspi.sk/products/lawText/1/2789/1/2/smlouva-c>

508-1921-sb-mezicelnyimi-mocnostmi-spojenymi-i-sdruzenymi-a-ceskoslovenskem-podepsana-v-saint-germain-en-laye-dne-10-zari-1919/smlouva-c-508-1921-sb-mezicelnyimi-mocnostmi-spojenymi-i-sdruzenymi-a-ceskoslovenskem-podepsana-v-saint-germain-en-laye-dne-10-zari-1919

50/1923 Sb. Zákon ze dne 19. března 1923 na ochranu republiky. <https://www.noveaspi.sk/products/lawText/1/3259/1/2/zakon-c-50-1923-sb-na-ochranu-republiky/zakon-c-50-1923-sb-na-ochranu-republiky>

MIRIAM MLYNEKOVÁ

POSITION OF THE JEWISH MINORITY IN THE FIRST CZECHOSLOVAK REPUBLIC WITH AN EMPHASIS ON THE SLOVAK TERRITORY

The text can be divided into two parts: in the first part, we focus on the principles of protection of minority rights after the First World War which were addressed by the Paris Peace Conference (1919), and in the second part, we deal with the Jewish minority in Slovakia within the Czechoslovak Republic. According to the original proposals, the protection of racial, national, and religious minorities was to be incorporated in the statute of the League of Nations, but this concept was not accepted. Subsequently, the protection of minorities was included in peace treaties with defeated and newly formed states. The Czechoslovak Republic was committed to provide protection of life and liberty to all citizens, regardless of their origin, citizenship, language, race or religion. The Republic agreed that regulations concerning persons belonging to racial, religious or linguistic minorities were of international coverage and guarantees of the League of Nations. With its constitution and laws, the CSR created a framework within which individual minorities built both their relationship with the republic and their own identity in the new state. Further in the text there is a focus on the Jewish minority in Slovakia within the First Czechoslovak Republic. The Republic was among the first in the world to allow declaring Jewish nationality. This section focuses on the various layers of Jewish identity: religion, nation, language, relationship to Zionism, and political organization. The Republic enabled the Jews to live a full religious, social, political and cultural life.

